

частину пізнання; мова також показує, як працює розум; мова є комунікативним знаряддям. Усі вищезазначені когнітивні механізми мови відтворюються студентами під час навчання у вузі.

У подальшому вивчення цієї проблеми варто продовжити в більшій акцентуації уваги на формуванні і розвитку студента як мовної особистості. Зазначений аспект дозволить глибше зрозуміти психологічні, соціологічні, педагогічні моделі становлення майбутнього фахівця. А це, в свою чергу, сприятиме розвитку самосвідомості, визначенню життєвої позиції, активізує процеси особистісного самовизначення.

Список використаних джерел

1. Барановська, Саражинська 2008: Барановська Л.В., Саражинська І.А. Формування професійно-мовної особистості майбутнього фахівця правоохоронної сфери / Л.В. Барановська, І.А. Саражинська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – 2008. – №5. – С. 126-131.
2. Бацевич 2004: Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С. Бацевич. – К.: ВЦ “Академія”, 2004. – 344 с.
3. Залевская 1990: Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: психолінгвістическое исследование. / А.А. Залевская. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1990. – 206 с.
4. Когнитивная семантика // [http: www.Knigosvet.ru/articles/](http://www.Knigosvet.ru/articles/).
5. Кубрякова 1994: Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – №4. – С. 34-37.
6. Кубрякова 1997: Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. / Е.С. Кубрякова. – М.: Институт языкознания РАН, 1997. – 314 с.
7. Кукуленко-Лук’янець 2003: Кукуленко-Лук’янець І.В. Психологічні засади особистісно-креативного підходу в навчанні студентів університету (на матеріалі іноземної мови): автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / І.В. Кукуленко-Лук’янець. – К., 2003. – 25 с.
8. Кургузов 2004: Кургузов А.О. Мова як засіб соціокультурної самоідентифікації особистості: автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / А.О. Кургузов. – Запоріжжя, 2004. – 16 с.
9. Фрумкина 1995: Фрумкина Р.М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? Язык и наука конца XX века. / Р.М. Фрумкина. – М.: ИЯ РАН., 1995. – 220 с.

Анотація. У світлі сучасної освітньої парадигми запропонована праця розкриває різні методологічні підходи, що активізують навчання студентів. Розглянуто когнітивні механізми навчальної діяльності студентів. Зокрема, підкреслено роль мови як головного когнітивного елемента в процесі отримання, засвоєння і передачі знань.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, мова, навчальна діяльність.

Summary. In the light of modern educational paradigm the offered labour exposes different methodological approaches which activate the studies of students. The cognitiv mechanisms of educational activity of students are considered. In particular, underlined role of language as a cognitiv element in the process of receipt, mastering and handing of knowlcege.

Keywords: cognitiv linguistics, language, educational activity.

УДК 811.161.2:81'271

Руда О.Г.

ВИБІР МОВИ ЯК МАНІПУЛЯТИВНА СТРАТЕГІЯ

Сьогодні ставить перед лінгвістом не стільки завдання опису того чи того мовного явища, скільки з'ясування причин вибору мовцем певних мовленнєвих засобів у конкретній ситуації. Відтак описовий лінгвістичний підхід доповнюється прагматичним, соціальним та психологічним. Комунікативний вимір мови здобув всебічного висвітлення у роботах мовознавців та психологів, які розглядають текст як мовленнєве утворення, що передбачає наявність у мовця наміру вплинути на слухача. Мовленнєвому впливу і засобам його реалізації присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних вчених Є.Ф. Тарасова, А.Н. Баранова, О.С. Іссерс, Л.А. Федорової, М.Ю. Федосюк; серед останніх досліджень мовного впливу – колективна монографія вітчизняних

лінгвістів В.В. Різуна, Н.Ф. Непійводи, В.М. Корнеєва “Лінгвістика впливу” та “Лингвистические аспекты психического воздействия и приемов манипуляции” С.А. Мегентесова та І. Мохамед.

У свою чергу маніпулятивний вплив вирізняє завуальованість намірів суб’єкта впливу, прагнення маніпулятора досягти вигоди, використати слабкості адресанта. У лінгвістиці особливої уваги отримали різні аспекти маніпулятивного впливу, маніпулятивно марковані мовні ресурси (К.Ф. Седов, С.А. Сухих, І.М. Жилін), а також комунікативно-прагматичні аспекти маніпуляції (О.В. Денисюк, Л.Ф. Нефедова, Є.М. Мажар). Значна частина досліджень, присвячених аналізу маніпулятивних тактик і стратегій, покривають рекламний і політичний дискурси, дискурс ЗМІ (О.М. Бикова, О.О. Котов, О.В. Дмитрук). Маніпулятивний аспект комунікації в умовах двомовності залишається й досі недостатньо вивченим, не в останню чергу через брак психолінгвістичних досліджень мотивацій комунікативної поведінки двомовних індивідів.

Основоположною засадою досліджень, присвячених вибору двомовцем тієї чи тієї мови для здійснення усвідомленого чи несвідомого впливу на співрозмовника, є вивчення комплексу соціальних, психічних факторів, що визначають такий вибір, проблем *мовної стійкості* і *мовної толерантності* окремо взятого мовця. Об’єктом уваги дослідників мають стати *настанови* щодо мов, які функціонують у суспільстві, а також різного роду *стереотипи*. Першочергової уваги, з огляду на завдання, а також предмет нашого дослідження, заслуговує дискурс, який акцентує опис мовної ситуації в Україні, соціально-мовних процесів та інших закономірностей функціонування мов, як, наприклад, статус мов, престиж і реальне використання, а також соціально зумовлений узус.

Наголосимо, що комунікація є не тільки зустріччю дискурсів, сприймання і розуміння, спонукання і обміну інформацією, але й зустріччю позицій, норм і ціннісних орієнтацій. У процесі спілкування задля досягнення цілей комунікації кожний з мовців прагне “підлаштуватися” (або навпаки – “відштовхнутися”) під свого співрозмовника. Він діє за механізмом “імовірнісного прогнозування” – інтуїтивно прогнозує рівень мовної і комунікативної компетенцій співрозмовника, а відтак буде свою мовну діяльність адекватно “відчитаній” інформації. Саме ці прагнення (інтенції) в свою чергу зумовлюють *комунікативну стратегію*, тобто вибір ходів у спілкуванні, дієвих для досягнення інтенцій. Чимало лінгвістів пов’язують комунікативну стратегію з вирішенням проблемних питань, суперництвом тощо. У класифікації Т. ван Дейка, залежно від мети спілкування, комунікативні стратегії поділяються на кооперативні, конфліктогенні і маніпулятивні [2]. У разі неконфліктного (кооперативного) спілкування стратегію визначають пошуки “спільної мови”: спільного вербального коду, мовних засобів, тональності тощо. Некооперативні стратегії знаходять втілення в конфліктах, суперечках, претензіях, ухилянні від розмови.

Виявом чіткого усвідомлення своєї позиції у спілкуванні (асертивності) є *маніпуляція* – мовленнєва дія, спрямована на управління ситуацією на свою користь. Поняття “вплив” і “маніпуляція” розрізняються, однак в реальній комунікації не завжди можна чітко визначити характер взаємодії. Про маніпуляцію говорять тоді, коли інтенційний стан адресанта цілком визначений, але форму висловлювання свідомо обрано такою, щоб не сигналізувати адресату про справжній інтенційний стан адресата [3, 214]. Прикладами усвідомлюваного мовленнєвого впливу можуть слугувати аргументація, а також мовленнєва дія, “забезпечена” силою авторитету, фізичною силою, тобто емоціогенним ефектом. Ну, а прикладом маніпулятивного впливу можемо назвати вибір мови задля досягнення тих чи інших комунікативних чи не комунікативних цілей.

Білінгвізм диктує міжмовні перемикання, які регулюються соціолінгвістичними та психолінгвістичними чинниками. Комунікація в широкому сенсі на тлі двомовності відбувається за умови існування бінарних опозицій: культурних, мовних, ідеологічних тощо. Кожен із представлених у мовній спільноті ідіом має свою спеціалізацію, рівень “престижності”, міру “обов’язковості” її використання у сфері побуту, освіти тощо. При цьому вибір певної мови чи форми мови залежить від соціально-рольових стосунків між комунікантами, теми, обстановки, місця та інших параметрів конкретної ситуації.

[Так, за словами одного зі студентів, у його свідомості співіснують два коди: літературна українська мова, якою він користується під час навчального процесу в університеті та при спілкуванні з іншими студентами, та суржик, мова його домівки, куди він приїжджає на канікули. На думку цього юнака, суржик – це той код, який дозволяє йому “розслабитися” і забути про всі офіційні справи. Але респонденту, за його словами, інколи важко підібрати слово у розмові з рідними, яке б не було занадто “правильним”.] Подібна модель комунікативної поведінки характерна й для інших опитаних носіїв кодифікованої мови. Респонденти зізнаються, що при спілкуванні із суржикомовцями, аби досягти певних практичних цілей, вони вдаються до свідомого “суржикування” свого мовлення. Єдиною причиною свідомого продукування

помилку у мовленні інформанти вважають прагнення продовжити комунікацію і уникнути непорозуміння через використання незнайомих співрозмовнику лексем. Істотною причиною переходу на суржик, за свідченнями опитаних, – бажання *[бути “своїми”, бути простішими, не зазнаватися]*.

Звичайно, вибір мови – справа суто приватна, але існує низка чинників, які впливають на цей акт самовияву. З огляду на соціогруповий контроль його визначає панівна лінгвокультурна ситуація з її сподіваннями, нормами та реакціями. Мовець, обираючи код, діє за механізмом переважно неусвідомлюваної імітації, наслідування моделей мовної поведінки, який формує фактор суспільного конформізму, підсилюваний сформованими стереотипами. Говорити українською в усіх ситуаціях міської інтеракції означає долати опір мовного середовища. “Мовно-культурна атмосфера міст робить російську мову мовою пристосування, а українську – мовою протистояння [5, 134]”. Основний мотив українськомовного індивіда, коли він в комунікації переходить на російську, – це бажання досягти практичних і стратегічних цілей комунікації, уникнути конфлікту. Надання пріоритету українській мові в більшості комунікативних ситуацій пов’язана з принциповою позицією – намаганням долати опір. Респонденти-білінгви зізнаються, що часом вони свідомо використовують українську мову, для *[руйнування стереотипів, провокування]*. *[Розповідає респондентка, 30 років, киянка: “Я звонила в село, в Верховинський район (это Закарпатье), говорила с одним мужиком по поводу дома. Конечно же, я обратилась по-украински. Он мне тоже отвечал по-украински. А потом в процессе разговора он спросил, откуда я звоню. Я сказала, что из Киева, и он резко перешел на русский. Я подумала, что ни фига, буду говорить и дальше по-украински, почему это он думает, что я по-русски говорю...”]*

У країнах Балтії приїжджій часто стикається з “нерозумінням” російської мови місцевими жителями. Це не лінгвістичний факт. Приклади ігнорування звернень “мовою сусідів” представниками європейських народів наводилися багатьма дослідниками, та й пересічними туристами. Так само в Україні мовне питання, по суті, є питанням політичним, і використання української мови в спілкуванні є принциповою життєвою позицією значної частини населення. Згідно з соціолінгвістичним дослідженням Т.М. Бурди, стійку мовну поведінку (неперемикання з української на російську залежно від мовлення співрозмовника) демонструють від 2% до 8% респондентів-українців [1, 12]. *[Розповідає респондентка: “Дзвонять мені нещодавно по телефону і російською мовою говорять, що хочуть провести соціопитування. Я говорю: “Не буду”. – “Ну и не надо”. Я питаю: “Чи не хочете Ви поцікавитися, чому?” – “Почему же?” Відповідаю: “Тому що Ви повинні були давно проводити соціопитування державною, українською мовою”. І кладу слухавку”]* Небажання йти на контакт з людьми, які звертаються нерідною (недержавною!) мовою пояснюється тим, що така поведінка адресантів сприймається респондентами як особиста образа, неповага до себе та до інших. І хоча в Україні поширена практика мовної толерантності, подекуди трапляються ситуації, які описують самі учасники. Так, український мовознавець зі Львова на запитання в стінах київського університету “Который час?” відповіла: “Вибачте, я російською не розумію”. Інший інформатор говорить, що він довго вчився за порадою свого товариша на “Который час?” відповідати “Київський” (також за його словами, ця відповідь на звернення російською стала для нього звичкою і він надалі вже не звертав увагу на реакцію співрозмовника).

Настанова білінгва на “нерозуміння” другої мови з білінгвальної пари оцінюється індивідами в залежності від їхньої соціально-мовної орієнтації: або як мовна стійкість (з позитивною конотацією: відданість, як правило, рідній мові, в усіх сферах спілкування, небажання перемикає код навіть під тиском комунікативних та соціальних чинників), або як мовна нетолерантність (негативна оцінка нонконформістської мовної поведінки).

За результатами нашого довільного інтерв’ювання щодо причин зміни мови спілкування, частина респондентів зізнаються, що в деяких комунікативних ситуаціях (спілкування в державних установах, побутове спілкування – в магазині, в транспорті тощо) вони свідомо не переходять на російську мову при рольовому спілкуванні з російськомовним індивідом, тим самим намагаючись підкреслити свій “вищий” статус як людини *[освіченої, культурної, офіційної, української, громадянина цієї держави тощо]*. Деякі білінгви, які в повсякденні зазвичай використовують російську мову, в спілкуванні з незнайомими людьми переходять на українську. Ця тактика, на їхнє переконання, дає зрозуміти співрозмовнику, що спілкування має офіційний, діловий характер, а також допомагає досягти багатьох стратегічних цілей, яких не було б досягнуто при зверненні російською мовою. Тут йдеться про стереотипне уявлення, за яким носій *[якісної, гарної, чистої]* української мови має моральні переваги над мовцем, який недостатньо добре володіє державною мовою, як високоосвічена людина, можливо, представник владних органів, як людина принципова і здатна відстояти свої права.

На жаль, політична заангажованість громадян переноситься і на мовну практику. Зокрема, дві мови ставляться по різні боки барикад, підкреслюється їхня “незрозумілість” для обох сторін.

Маніпулятивний потенціал вибору мови ілюструє такий анекдот: [Объявление на одесском пляже: “Граждане утопающие! Так как отныне государственным языком в нас назначен украинский, то крики и вопли на всех других языках рассматриваться не будут!”]

Показовим є іронічне сприйняття мовних установок українців, які, мовляв, лише позірно є українофілами і мовними пуристами, що змінюють свої мовні вподобання, коли зникає потреба демонструвати свою мовну стійкість перед росіянами. Така позиція чітко спостерігається в анекдотах “росіяни про українців”: [На зборах. – Москалі є? – Нема! – Тогда будем говорить по-русски!]

Характеристики, які надаються засобам тієї чи тієї мови, залежать не лише від чітко протиставлених складових контексту, але й значною мірою від характеру, специфіки тематики спілкування, яка для конкретних особистостей чи певної спільноти може бути більш чи менш значущою, нейтральною чи, навпаки, дратівливою, обурливою, словом, конфліктогенною. [Розповідає інформант, 22 роки, киянин: “У Сумах мій товариш (з Києва) хотів купити шкарпетки на базарі. Йому продавець говорить: “Це у вас, на Бандеровщині, шкарпетки, а у нас носки”.] Незважаючи на те, що смисл висловлення продавцеві був зрозумілий, він чітко розподіляє “свої” засоби вираження (максимально наближені або ж “кальки” з російської) і “чужі” (оригінальна українська лексика). Водночас він, згідно з поділом мовних засобів, ділить й Україну на “нашу” і “не нашу”.

Порозуміння в цьому аспекті переноситься в площину соціальної перцепції, а саме поділу на “своїх” і “чужих”. В основі цього поділу лежать такі уявлення: “чужі говорять не так, як ми” або “чужі говорять іншою мовою”, а відмова від спілкування базується на стереотипі “чужий – це небезпечний, той, який не викликає довіри через інший соціальний статус, належність до “неавторитетної” соціальної групи тощо” [6].

Дієвість зазначених бар’єрів проілюструє реалія передвиборчого періоду 2006 року. [У телероліку Блоку Наталії Вітренко, який, як відомо, стоїть на позиції надання російській мові статусу державної, дівчинка на уроці тягне руку: – Марічка?! – Мне нужно выйти! – Ні! Кажі державною мовою!] Так, мовна нетолерантність, за задумом авторів концепції, дорівнює “фашизму” та антигуманності. Нетерпимість “чужих” до використання “нашої” мови – ось той віднайдений прогресивними соціалістами фактор, який дає змогу підкреслити протистояння, і не лише мовне.

Незважаючи на спекулятивне подання мовної проблеми в розглянутому прикладі, він окреслює тенденцію в виборі мови спілкування білінгвом – надання ідеологічної значущості використанню однієї з мов, а подекуди і прагнення спровокувати певну комунікативну поведінку співрозмовника і досягти зовсім не комунікативних цілей.

Список використаних джерел

1. Бурда Т.М. Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002. – 22 с.
2. Дейк Т.А., ван. Язык. Познание, Коммуникация / Сост. В.В. Петров; Под ред. В.И. Герасимова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
3. Дементьев В.В. Непрямая коммуникация. – М.: Гнозис, 2006. – 376 с.
4. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Изд. 5-е. – М., Издательство ЛКИ, 2008. – 288 с.
5. Масенко Л.Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – 163 с.
6. Поршнев Б.Ф. Социальная психология и история. – М., 1979. – 232 с.

Анотація. Стаття присвячена розгляду маніпулятивного аспекту комунікації в умовах українсько-російської двомовності. Автор доводить, що вибір двомовцем тієї чи тієї мови для здійснення усвідомленого чи несвідомого впливу на співрозмовника базується на комплексі соціальних та психічних факторів. Об’єктами вивчення стали мовна стійкість і мовна толерантність мовців, настанови щодо мов, які функціонують у суспільстві, а також різного роду стереотипи.

Ключові слова: білінгвізм, маніпулятивний вплив.

Summary. The article focuses on the manipulation aspect in communication under Ukrainian-Russian bilingualism. The author argues that the choice of language by a bilingual speaker to influence consciously or unconsciously the other speaker is based on the complex of social and psychical factors. Under view in the study are language steadiness and language tolerance of speakers, evaluative orientation as for languages in society as well as some variety of stereotypes.

Key words: bylinguism, manipulation influence.